श्राद्धपद्धतिः

४५६७

४५६७
F = २५

४५ द्वि ७

आदित्यकल्पाव पाप पत्र ५५

याज्ञिकदेव ब्रह्मस्येदं हेमाद्रिकृतश्राद्ध
पद्धतिर्पत्राणि पंचपंचाशत्॥

हेमाद्री श्राद्धपद्धती
४५

५ ॐ नमः श्रीगणेशाय ॥ ॐ नमो श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ यत्पादपंकेरुहपांशुपू
तदेहा गयामूर्द्धनि सङ्गुपितुः ॥ मुक्तिं महापातकिनो लभंते गदाधरं
तं शरणं प्रपद्ये ॥ १ ॥ प्राणेनाशास्त्राणां सपदि सुदूरादमुन्नमयिताक्रू
नाम्नाहत्त्वा समरचमुवि डेनास्थिति त्वचूतां ॥ विनेतासाधूनां मनिलषित
दातागुणवतां ॥ मनीषी हेमाद्रिर्जयति जगतीभूषणमणिः ॥ २ ॥ स
त्क्रियापाकरणातिरिक्तमुदारं निदानं निरपेक्षस्य दानैः देवादयः प्रभु
तधर्मयंति चिंतामनं तामधमर्णतायाः ॥ ३ ॥ स्फूर्जनः सततं दिगंगनानां
श्रवणाभोगविभूषणं यशः ॥ चरितं कथमस्य कथ्यते जगति डंगमकल्प
शाखिनः ॥ ४ ॥ निश्चित्य पित्र्याण्यखिलस्मृतिभ्यः कृत्यानि कात्यायन
सम्मतानि ॥ निबध्यते श्राद्धविधिः क्रमेण हेमाद्रिणा श्रीकरणाधिपेन ॥ ५ ॥
यश्चकार चतुर्वर्गचिंतामणिमिन लौधीः हेमाद्रिसूरिणानेन क्रियते श्रा

१

द्धपद्धति॥३॥स्मर्यते हि कात्यायनादिभिः श्राद्धंऊबीतेति॥ तदेत
च्छ्राद्धमिति कर्मणो नामधेयं। तच्च उद्व्यादावप्रसिद्धः। ननु कर्मण्यपि प्र
सिद्धा न्नावाद्विधेश्च प्रवृत्त्यर्थं चाङ्गुणविधिर्वेव गुणं शपुरुषप्रवृत्ति
विशेषऊनकचेन प्रयोऊवशात् द्व्याभिधानं नवेत्॥ नद्युक्तो। अप्रसिद्ध
कीलवचनेन प्रयोऊनवशेन न वा। अधिक वाच्य वृत्तो श्च गुणरूपं विधीय
ते॥ अयोच्यते॥ न तावत् कर्मणि गुणविधिः। समभिव्याहृति कर्मविशेषा
श्रुतेः॥ न च करोतिवाच्ये न्नावनामात्रे गुणविधिः सिद्धरूपस्य साध्याङ्गा
वेनानन्वयात्। नापि फले गुणविधिः। आश्रयरूप कर्मानिश्चितस्य प
लेनान्वयासंभवात्। प्रणयनाद्याश्रिएव हि गोदोहनादिः फलविधी
यत इति। तन्नामधेयं चेपि हिकस्य नामधेयमिति पर्यनुयोगसाम्या
त्। नामापि हि न न्नावनामात्रस्य संभवति। सर्वकर्मनाम न चोपपत्तो। अथ॥

प्रमीतस्यपितुःपुत्रश्राद्धंदेयंप्रयत्नतः।येयजंतिपितॄन्देवान्ब्राह्मणां
श्चहुताशनानित्यादिप्रकरणाम्नातवाक्यात्तस्यकर्मणोनामधेयंम
न्वसानस्तद्वर्गेणेतएवकर्मणिफलेवाक्यांगुणविधिरितिमामापिनिः
सरणसारणिःस्तुलन्निवाश्राद्धयोगलक्षणनामप्रवृत्तिनिमित्तंत्वेव
मेवाश्राद्धमामंतुकर्तव्यमितिवृद्धविद्वांसस्थितिरित्यत्रउद्वयसमानाधिक
रण्यदर्शनाद्भागवादिवत्श्राद्धंदेयमितिदेयनावगम्याद्य॥नहिदान
दिकर्मणोदेयचंसंभवतिलक्षणयाद्रव्येप्रयोगइतिचेत्॥तन्नालक्ष २
णायांप्रमाणनावात्॥वाक्यांतरावगतेश्चकर्मणिगुणेविधीयमाने
नमचर्यलक्षणा॥यद्देकवाक्यत्वेदिसानवाक्यैकवाक्यत्वेतिनिश्चे
निमित्तिककाम्यादिव्यपदेशोपिवमसंजातहनादिष्विवद्व्योपिनावि
रुध्यतेतस्मान्नकर्मनामधेयमितिप्राप्ते॥उच्यते॥तदर्थशास्त्रांतर
सद्भावात्॥अग्निहोत्रपदवन्नामता॥यथाहि॥यदग्नयेचप्रजापतये

सायांजुहोतीत्यादिना प्रकरणाम्नातेन शास्त्रांतरेणाग्निहोत्रविधिस्तद
देवानाप्राप्तिरेवमत्रापि माषयवतिलगोधूममांसादिद्रव्यं पित्रादिभिः
श्रद्धयादेयमित्यादिना श्राद्धविधिस्तद्द्रव्यप्राप्तिरस्य वप्राप्तिद्वा नावाद्य
नगुणविधिः। प्रसिद्धेरेव हि सोमेनेत्यादिगुणविधिः। यस्तु नः क्वचिच्छ्राद्ध
शब्दस्यामत्राश्रद्धसामानाधिकरण्येन तल्लक्षणावृत्त्यादेयत्वं द्रव्यस्य ल
क्षणया द्रव्ये श्राद्धशब्दप्रयुक्तो। नित्यनैमित्तिकादिव्यपदेशाश्च कर्म न्या ६
णि च यसौ प्रसिद्धिं गतः स्वरसवृत्त्यान कर्मवद्दृष्टपातऽहानि। तन्मुस
चैत्रप्रधानकर्मणो यागादेः करणत्वात्तन्नामधे श्राद्धमिति लिङ्गितीयांलक्ष
मस्यातात्ऽलंहि। विधानेवानुवादेयागगणाः कारणमिष्यताम्। इत्युक्तयसा।
यथा दावादि द्विधा वन्नावफलोद्देशप्रवृत्तायां परशुद्यमनोनिसि निप
तना। रत्निकायांछेदनाक्रियायां करणीभूतोपि परशुस्वदारवसंयोग
विभागपरंपरस्वरूपक्रियापजानागिच्चादनी। प्रितकर्म्मीभूतः। २तथा

स्वर्गादिफलोद्देशप्रवृत्तायां भावनायां करणीभूतोपि यद्याद्युपर्यस्त्वन्यो
वन्नाभिवर्त्यत्वेन कर्मत्यग्निहोत्रमित्यादिवत्तद्वत्स्वभाववत्तया हीनीयां
न नोपपद्यते। भावनास्वरूपनिर्वर्त्यस्य यागादेर्निर्वर्तकभावनायाः
स्वर्गादिफलभावस्वभावायां करणत्वं च नित्यं प्रतिकर्तव्यकरत्वयोर्न विरोधः॥
स्वतः पूर्वापरीभूतस्य साध्यैकस्वभावस्य धात्वर्थस्यैव भावनारूपे
3 ण करोतीत्यर्थेन साक्षादन्वयः। सिद्धरूपस्य तु द्रव्यादेर्भावार्थद्वारेण
तिव्यवहितत्वादन्वय इति कर्मणो नामधेयं एवं श्राद्धशब्दः स्थितेति वि
चार्यते किमिदं प्रस्तुतानां पिंडदानब्राह्मणभोजनाग्नौकरणरूपाणां क २
र्मणां समुदायस्य नामधेयं उत पिंडदानस्य ब्राह्मणभोजनस्यैव वा के
वलस्येति। अथ कर्मोपाध्यायः पूर्वपक्षमवोचत सर्वेषां पिंडदानादीनां
कर्मणां प्रकरणाम्नातत्वेन श्राद्धाधिकारविधिसन्निधानस्याविशेषेपि
पिंडदानं स्वकार्यत्वे विशेषोपलम्भाच्छ्राद्धशब्दस्य सामान्याभावान्न समुदायस्य॥

तु पिंडदानस्यैवेति । तथा हि । यो ह्यधिकारवाक्ये नामार्थस्तेन भा
वनाकरणीभूतेन सता प्रधानेन भाव्यं दृश्यते च पिंडदानकर्तव्यता
वचने पात्रालाभ्यमानेषु पिंडदानप्राधान्यलिंगं । अपि नः स कुले
भूयाद्यो नो दद्यात्त्रयोदशीं पायसं मधुसंयुक्तं । वर्षासु च मघासु
चेति । अत्र श्राद्धदेवतानां पितॄणां पिंडप्रार्थनात्प्राधान्यलिंगं । मद
पिंडस्वधायां तु स्तुतायामस्य धर्मतः । अनयैवावृता कार्यं पिंडनि
र्वपणं सुतैरित्यत्र पिंडदानस्यैव कर्तव्यताभिधानेन लिंगं । ब्राह्मण
भोजनासंभवे गयायां पिंडमात्रविधानं । पिंडदानकाले पितॄणां ह
स्तोच्छानं च लिंगं । तदेवमेभिर्लिंगदर्शनैः पिंडदानस्य प्राधान्याव
गमाद्दानस्यैव । श्राद्धशब्दो नामधेयमिति । ननु ब्राह्मणभोजनस्यापि
पितृरूपप्रधानदेवताभिसंबंधात्प्राधान्यमस्त्येवानेनैवायद्ये हि
भोजयेच्छ्राद्धे इति वचनात् भोजनक्रियासामर्थ्याच्च सा ह्यत्र ब्राह्मणा

संबंधात्पित्रर्थत्वे प्रमाणाभावात्॥ ननु एवं सति पिंडपितृयज्ञवदुप-
चारः पितृभ्य इति भोजनस्यापि पितृसंप्रदानविधानेन स्यात्॥ न श्रद्धया
ब्राह्मणार्थत्वेन तदुपपत्तेः॥ ननु पिंडदानमात्रे श्राद्धशब्दार्थे पिंडभोजने
पि। श्राद्धमनेन न चुक्तमिति कथं। प्रयोगः कथं लक्षणया श्राद्धांगभूते चरु
उपर्य इति ब्रूमः॥ सायमुपाध्यायीयः। सिद्धांतो न युक्तः। मघायां निषेधश्च
स्यां यावत्संप्रार्थनायाः पिंडदानविषयत्वाभावात्॥ न सापिंडदानप्रधानत्वे
।ग लिंगं नवतत्रपिंडशब्दोऽस्ति। पायसशब्दस्तु ब्राह्मणभोजनार्थेपि पाय ४
से घटते। नापि पिंडदानस्यैव कर्तव्यताविधानं लिंगं। अनायेवाष्टकाया
यमित्यत्र सांवत्सरिकादौ ब्राह्मणभोजनादि क्रियते। स्मृत्यंतरे तद्विधा
नावकरणात् तदपि प्रधानमिति तिन स्यापि नामधेयस्यं चंद्राभावे यद्दद्यात्पिं
डं। पितृभ्यो मातामहेभ्य एवेत्यमादिषु पिंडदानस्य ब्राह्मणभोजनादिलक्षणं वा
प्राधान्यं मन्यते तन्न। नान्दीकस्य प्राधान्ये वाष्टमांस्येषु विश्वेदेवेन तथा

प्रसंगात्तान्नब्राह्मणभोजनासंभवे पिंडमात्रविधानं लिंगं। नह्यसंभववि
विहितेन पूर्वविहितस्य प्राधान्यमपह्नीयते॥ अथैवं नन्वस्तो॥ अस्तु ते
पिंडदाने तु ब्राह्मणभोजनं यदि पुनः पाकं प्रकुर्वीत तच्छ्राद्धं कुर्याद्यथाविधीति
पिंडदानानिष्पत्तौ ब्राह्मणभोजनादृष्टिलिंगमिति। अंगं हि प्रधानादृत्या
वर्त्तिते तन्नाववचनात् प्रधानादृष्टेरप्यविरोधतः। अतो वस्तुतः पूर्वप
क्षे एवाध्यायमुपाध्यायेन च मासिद्धांतपदे निवेशितः। अथ पिंडदाने स्व
रहिते पित्रर्थं ब्राह्मणभोजनात्मके नित्यश्राद्धे श्राद्धशब्दप्रयोगदर्शनात्तु स
मुदाय व्यभिचारे भोजनं नामधेयमिति तन्न। भोजनं न परित्यज्य उपवि
शेषदेशे न च अन्नधान्यस्तुवर्गपरित्यागाद्भोजनव्यभिचारोप्यस्तीति
न तन्मात्रं नामधेयमिति नन्तु। तत्पिंडदानकर्तव्यो विनाशो नं यदृष्ट
या पिंडश्राद्धं च दातव्यं विच्छिन्नं नवकारयेता इति पिंडश्राद्धयोर्भेदेन व्य
पदेशात् समुदायनामत्वेन स्यात्तानागोबलीवर्दन्यायेनाविर्निगदेने
तिवस्यात्। तस्माद्भोजनस्वरूपवत् प्रकृतक्रियास्तु निवेशात् समुदायनामत्वमिति।

२५ २१

नन्वेवं प्रकृतत्वेन संनिधानाविशेषे सर्वेषां व्रीह्यवहननादीनां नामधे
यं स्यात् । नैं द्रव्यचिकीर्षा दृश्यते तत्रावघातादिवत् । यत्र तु द्वितीयादिनिः
कारकनिर्देशस् तत्रापि द्रव्यनिर्देशेनाउष्टां द्रव्यचिकीर्षा न तु नाम यज्ञगुण
कर्म चेन्निर्धारिते स्वधावाचनाद् द्रव्ययोराश्रयन्यायेन प्रतिपत्तिश्चेन्म
दाह्रेणाया आन्यार्थे चेत् पित्रादिदेवतोद्देशवत् द्रव्यत्यागरूपाणां याग
शब्दाभिधेयानां कर्मणां समुदायस्य नामधेयमिति निश्चीयते । नन्वेवं
विकिरस्यापि नाम स्यात् । अत्र को दोषः । ननु यदि पित्राद्युद्देशेन द्रव्यत्या यो॰
गः श्राद्धं तर्हि तर्पणमपि श्राद्धं स्यात् । न । अधिकारविधिसंनिहितानां उ
ल्लेखेनानां त्यागानां नामेति न प्रसंगः । तथा राजसूयेपि प्रसन्ना ५
प्रकृतयज्ञिमात्रनाम न तावद्वैः । नन्व सुराजसूये प्रकृतयज्ञिमात्रनाम
चेद् ग्रजरुत्रनाम चेन परतंत्रत्वात् । श्राद्धमिति तु प्रकृतनाम चाद्दर्शपू
र्णमासवत् सर्वप्रकृतनिवेशीति । प्रकृतिर्निर्दिष्टं हीदं भोजनवचनेनान्न
मतैः क्रियते । सुहृद्ये दीयते यस्तु ब्राह्मणानां तु भोजनात् शुद्धयर्थमिति

तु

तस्मात्संश्राद्धं पार्वणवत्स्मृतं। तानि वं। श्राद्धविशेषविषयत्वादस्य वचनस्य ना
मधेयप्रवृत्त्या श्राद्धं कुर्यादिति सामान्यतः प्रवृत्तस्याधिकारविधेः संकोचा
पीष्टत्वितिराजसूयवत्समुदायस्य नामधेयमिति सिद्धं। उक्तं। पित्रादिदेव
वतोद्देशवता यागशब्दाभिधेयानां कर्म्मणां समुदायस्य नामधेयमिति।
तत्कथं। ये यजंति पितृन्देवान्नित्यत्र यागशब्दाभिहिता। किं वा दानशब्दाभिधेया
नां समुदायः समुदायस्य सोनुदायः सउच्यते। अभीतानां संप्रदानं चास
त्त्वात्। याग एव स्यांगावयवसारूप्यादुपचार इत्याद्दहातिनोक्तं। ननु अ
भीतानां मनुष्याणां देवता चेत्स्याप्यसंचत्वात्। यागरूपनिर्वाहासंचत्वात्।
ना यागसमुदायस्यापि नामधेयं। अस्मिन्हि कर्म्मणि देवतानामावाहने
नागमने विधिलोपेपरात्सुखं तया गमनं। यजमानत्यजेनानाद्दिनाद
ष्टिविधिः। दृष्टाप्रसादः प्रसादेनानेकफलादाद्द चंचवस्मर्यते। न च तत्रेषुउ
पपद्यते। आसंसारमर्जितानेकविधकर्म्मवशात्तयातेषां नानायोनि
गतत्वात्। तत्र पाश्चादियोनिगतानां शक्तिशानयोरन्नावाहिरागमन

संभवादन्नस्याचेतनत्वेन चेष्टपुरुषाज्ञानाचेतनत्रगमनादुपपन्नमिह
ज्ञानान्नेन संभवादन्नस्याचेतनत्वेऽप्यन्नैरनुपपत्तिः न चान्यचोदने
विनष्टेनान्नेनान्यस्य तृप्तिः संभवति। किं चान देवयोनिगतानामम
लाधसांसनानां मानुषेणान्नेन तृप्तिरुपपद्यते। नापि पश्वादियोनिगतानां
गतानां तृणाद्याहाराणां सतां फलदानं चानावस्तु पश्वादियोनिगतानां नो ५
कालच्युत्पादितः सिद्ध एव। अतो गेयारूपाणि निर्वोदारं अन्नत समुदायं ता
मनाः। अथ्येतदुच्यते। हविःप्रत्यक्षदेशत्वं देवता येन पुनर्नोक्तं तं फलदातृ
त्वं वा ग्रावभ्यः स्वाहेत्यादिषु चेतनस्यापि देवतात्वे दर्शनात् इन्द्रादि ६
नामपि विग्रहादिमत्त्वं चेन देवता चानभ्युपगमात्। यच्चि किं चिद्रूपाणि
पित्रादीनामुद्दिश्य च संभवात् देवताचोपपत्तेः। यागरूपाणि वो हि
फलहेतुत्वं च कर्मणा एव तत्साधनी तू नायां देवतायां स्तुत्यर्थवादवाक्य
उपचर्यते। तृप्तिवाक्यमपि चेत्मामवादि गुणागमयन्त्रारास्य परमे
वति। तन्नाकृतिस्मृतीतिहासपुरादिषु सर्वत्रापि टाटशि प्राधान्येनैव

आद्धारंभदर्शनात् । फलदातृत्वस्यापि विधिमंत्रयोः । रादिमध्यावसाने
ष्वनेकशो विधानात् । आम्नियुक्तनराणां शिष्टानां । नादरदर्शनात् । लोके
स्याविविकित्सप्रतीतेः । इष्टफलदातृत्वे योरलौकिकत्वकल्पनानुपपत्तेः ।
अथ यदुच्यते वसवः पितरो रुद्राश्च याः पितामहाः । प्रपितामहास्त्वा
दित्याः श्रुतिरेषा पुरातनी । प्रेतानुद्दिश्य यत्कर्म क्रियते मानुषैरिह ॥
तुष्यंति पितरस्तेन न प्रेताः पितरः स्मृताः ॥ इति देवलवचनानुसा
राद्वस्वादय एव पित्रादिशब्दैनोक्ताः इति तान् प्रेतानुद्दिश्येति प्रेतोद्देशा
नियानानुपपत्तेः प्रयोगे च प्रमीतपित्रादिसंबंधनामगोत्रादिसंकी
र्तनानुपपत्तेश्च । पितॄन्पितामहान्यद्वैजेनयथाक्रमं प्रपितामहा
न्वि सर्वांश्च तत्पितॄन् ... र्वसवेशा इति भविष्यत्पुराणोक्तेन विरोधश्च । यातु पि
उरित्रिया तत्र ब्राह्मणानां चैन्नोजनैः यजमानस्य पूर्वेषां तत्तु गच्छति नान्य
था इति पुराणान्तरोक्तेन विरोधश्च । पूर्वेषामुपभोगाय गच्छति नान्येषामित्यर्थः ॥

तदेवं प्रमीतानां मनुष्याणां वस्वादीनां देवतास्य चासंभवात्ता याग रूप
निर्वाहो नावाप्नोत नामधेयात्ताः श्राद्धं शाब्दस्य इति शास्त्रे उच्यते । पूर्वं पुरुषा
णां देवताचां तेषां हूर देशावस्थितिनां इह गमनाशक्तो नाम पाद देशेनाचे
न नापि इह विषामंत्रादिशक्तिः प्राप्तिः तेन रश्मिसंभवात्तावचनं वा । यथा गो
षु भ्रमणक्षीविवत्सो विंदति मातरं । एवं श्राद्धेन मुद्दिष्टं मंत्रः प्रापयते पितॄन् नि
तथा । नाम गोत्र पितॄणां तु प्रापकं हव्यकव्ययोः । नाम मंत्रास्तथा देशाश्च वर्त
र गतानपि । देशस्थादादेशा इति न हा देशा नाम गोत्र मंत्रादीनामादेशा
ऊहादि गत्वा रेणापरि वर्जिताः शाब्दा इत्यर्थः । प्राणिनां प्रीणयंत्येते तदाहा ७॥
रत्व मागतानि । तिलाश्च लाणा चो ऊ नाद्विनष्टेनापि हविषा नानाहारत्वमागता
नामपि पितॄणां तत्तदाहार रूपेण परिणमनमुपयुषां इत्यविरोधात्त ॥
वचनं । देवो यदि पिता जातः शुभकर्मानुयोगतः । तस्यान्नममृतं भूत्वा
देवत्वे प्यनुगच्छति । गांधर्वे भोग्यरूपेण पशुत्वे च तृणं भवेत् । श्राद्धान्नं
वायुरूपेण नागत्वेप्युपतिष्ठति । पानं भवति यक्षत्वे राक्षसत्वे तथामिषं । दनु

उच्चेन तया मांसपेशेन च रुधिरादिके मानुषदेहोऽन्नपानादिना नानाभोग
करं तथा कजटादेर्वै तु कर्मण एव देवतायां रूपवर्य इति । न कश्चिद्विरोधः ।
अथवा यथा देवदत्तादिसंज्ञानां केवलस्य देहस्य न वा केवलस्य क्षेत्रज्ञ
किं तु क्षेत्रज्ञाधिष्ठितस्य देहस्य तथात्र देवताचेतनकेवलानां यजमानस्य
प्रमीतानां पूर्वपुरुषाणां नापि केवलानां वस्वादित्यरूपाणां देवतावि
शेषाणां किं त्वेतैरधिष्ठितानां पूर्वपुरुषाणां तथा च स्मृतिः यथा तत्र लोके न
वि सत्तु ब्रुहृदादीनां यमानां देहदादिचुंबनादि स्त्रीगर्भिणी इष्यति सचादर
वर्त्तिनं गर्भं चैतन्यपर्यन्तं निदोहदादिदानुम् अल्पप्रकारं करोति तथा च स्वादृष्टा
पिस्वयं तृप्यति स्वाधिष्ठितानां श्च यजमानस्य पित्रादीस्तर्पयति यजमानस्य
नानाविधानि फलानि प्रयच्छन्तीति सर्वमुपपन्नम् । अथ देवताविचार्यते । उत्तु किं
तु श्राद्धे साग्निकस्यैवाधिकार उत जगतानाग्निकस्यैवाधिकार उतानाग्निकस्या
पीति । अथ कर्कोपाध्यायेन निर्णीतास्सर्वाजोपसंहाररश्राद्धयुक्ता चोदं प्रम
तस्य सर्वस्यैवाधिकार इति । अग्नौकरणरूपस्योगस्यार्थ ऽग्न्यधि धिकरण

चात्तु उपसंहारे साग्निकस्यैव शक्तिर्नेतरस्य । नचाजौके ऽग्नौ विधीयत इति ।
अपि च दारसंग्रह पूर्वकं कर्माव सथ्याधानं । तत्पूर्विकाचैकैर्नान्तरेऽग्नौ हि ग्निरि
प्यतोपि नाग्निमतोऽधिकार इति । यत्तु । अन्यत्राचार्विधस्य पाणावेवोपपाद
येदिति । तदेतन्नाव सथ्यस्यान्यदायैक विषयं । अनग्निमतोपि श्राद्धेऽधिका
र इत्येवं विधानप्रसिद्धिस्तु दृढवटे यत्तः प्रवसनीतिवद् निश्चितमूले मतेनानन
ग्निमतः श्राद्धाधिकारे प्रमाणमिति । तदिदमनुपपन्नं । नित्यनैमित्तिकेषु हि अ
याशान्तु यातथा कुर्यादिति न्यायस्सर्वांगोप संहारशक्तस्याप्यधिकारात् । अ
न्यच्चावैत्तु पाणौ होमविधानात् । अन्यविधानस्य चानक विविषयविशेष
व्यवस्थाया प्रमाणशून्यत्वात् । सन्ति चाग्नौ करणरहितानि श्राद्धानि तेषु धि
कारनिरहेश्या । आशूद्रानुपनीतानामपि श्राद्धोपदेशो शान्ते साग्निकानग्नि
काच्च याधिकारेण विहितं श्राद्धमिति स्थितं ॥ स्त्रीकत्याग्नौ विधानादेषां त्यागं
सन्तवस्तुनाधिकारः श्राद्धे । त्यक्तान्ये पार्वणेन नि चानेकोद्दिष्टं सपिंडनं । अत्यक्त
जस्तु पिंडाक्लि तस्मात्संकल्प्य चो ऽजये दिति । व्यासवचनात् । अत्यक्ताग्निमधिकारि
णं प्रत्येवं पिंडोक्तिः श्राद्धोपदेशा इत्यर्थः । तस्मात् स एव श्राद्धार्थे काला लाभेन नोऽजये ८॥

न्तो न्यइत्यर्थः॥ ॥अथ श्राद्धप्रशंसा॥ श्राद्धात्परतरं नास्ति श्रेयस्करमुदाहृतं।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन श्राद्धं कुर्याद्विचक्षणः। देवलोपि। आरोगः प्रभवतिस्वस्थश्चि
रायुः पुत्रपौत्रवान्। अर्थवानर्थिजोऽजीव श्राद्धकामो न संदेहः। परत्र च परां तु
ष्टिं लोकांश्च विविधान् शुभान्। श्राद्धकृत्समवाप्नोति यशश्च विपुलं नरः। मा
त्रयः। पितापितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः। पिण्डसंबंधिनो ह्येते विज्ञेयाः
पुरुषास्त्रयः। लेपसंबंधिनश्चान्ये पितामहपितामहात्। प्रभृत्युक्तास्त्र
९ यस्तेषां यजमानश्च सप्तमः। तथान्ये पूर्वजास्स्वर्गस्थिता अन्ये नरकौकसः। ये
च तिर्यक्त्वमापन्ना ये च भूतादिसंस्थिताः। तान्सर्वान्यजमानो वै श्राद्धं २
कुर्वन्यथाविधि। समाप्याययते वत्स येन येन श्रुणुष्व तत्। अन्नप्रकिरणं यत्तु
मनुष्यैः क्रियते भुवि। तेन तृप्तिमुपायान्ति ये पिशाचत्वमागताः। यदंबु स्ना
नवस्त्रोत्थं भूमौ पतति पुत्रक। तेन ये तरुतां प्राप्तास्तेषां तृप्तिः प्रजायते। याःस्तुग
धांबुकणिकाः पतंति धरणीतले। ताभिराप्यायनं तेषां ये देवत्वमुपागताः।
उद्धृतेषु तु पिण्डेषु याश्चान्नकणिकाः भुवि। ताराप्यायनं तेषां ये तिर्यक्त्वं क
लिंगताः। ये विदग्धाः कुले बालाः क्रियायोग्या ह्यसंस्कृताः। विपन्नास्ते तु वि

करस्संमार्ज्जनं जातिनः। तुस्माच्चावमनं यश्चउलं यच्चांक्ति सेवने।
भ्रात्मणानां तथैवान्येतेन चरति प्रयांति विः पिशाच चमनु श्राद्धान्नसंनि
कीटत्वमेव चे। एवंयो यजमानस्य यश्चते षांद्विजन्मनाः कश्चिज्जातान्नविक्षेपः
शुचिरुच्छिष्ट एव वातेनानेकजलेतत्रतत्रद्योन्यंतरं गताः। प्रयांत्याप्याथ
नं वससम्मक श्राद्धक्रियावतां। यथा गोषु प्रनष्टो वि वत्सो विंदति मातरं। एवं
श्राद्धे समुद्दिष्टं मंत्रः आपयते पितॄन्। नाना मगोत्रे पितॄणां तु प्रापकं हव्यकव्ययोः।
नाममंत्रास्तदादेशाद्भवांतरगतानपि। प्राणिनः प्रीणयंत्येते तदाहारत्वमा
गतान्। देवो यदि पिता जातः शुभकर्मानुयोगतः। तस्यान्नममृतं भूत्वा देवत्वेप्य
नुगच्छति। गांधर्वे भोग्यरूपेण पशुत्वे च तृणं भवेत्। श्राद्धान्नं वायुरूपेण
नागत्वेप्युपतिष्ठति। पानं भवति यक्षत्वे गृध्रत्वे च तथामिषं। दनुजत्वे त
था मांसं प्रेतत्वे रुधिरोदकं। मानुषत्वेन्नपानादि नानाभोगकरं तथा। रतिश
क्तिः स्त्रियः कांता भोज्यं भोजनशक्तिता। दानशक्तिः सविभवा रूपमारोग्यमे
व च। श्राद्धपुष्पमिदं प्रोक्तं फलं ब्रह्मसमागमः॥ अकरणे दोषो प्यादिपुराणे। वं
संति पितरश्चैतिहच्चामनसियोनरः। श्राद्धं न कुरुते तस्य रक्तं पिबंति ते॥

॥ ॥अथ श्राद्धभेदाः॥ नित्यं नैमित्तिकं काम्यं वृद्धिश्राद्धं सपिंडनं। पार्वणं चेति
विज्ञेयं गोष्ठ्यां शुद्ध्यर्थमष्टकं। कर्मांगं नवमं प्रोक्तं। दैविकं दशमं स्मृतं। यात्रास्वे
कादशं प्रोक्तं पुष्ट्यर्थं द्वादशं स्मृतं। विश्वदेवविहीनं यत्प्रत्यहं तन्नित्यं। नवान्न
लाभादिनिमित्तं नैमित्तिकं। कामसिद्ध्यर्थं काम्यं। पुत्रजन्मादौ युग्मद्विजैः वृद्धि
श्राद्धं। गायत्रीविहितांगं शुद्ध्यर्थं। सोमादिषु कर्मांगं। नित्यश्राद्धवत् दैवतोद्देशाद्दैविकं।
तीर्थयात्रारंभगृहप्रवेशयोः कृत्यं यात्राख्यं शरीराद्यौपचयार्थं पुष्ट्यर्थं॥
10 ॥छ॥ ॥अथ श्राद्धाधिकारनिर्णयः॥ ॥प्रमीतयोः पित्रोर्मुख्या गौणाश्च पुत्राः श्रा
द्धं कुर्युः। तदभावे दायहराः पौत्राः। पुत्रिकापुत्रो वा। तदभावे सहोदरास्तत्संतति
र्वा। तदभावे पत्नी दायहारिणी। दत्तेनाभावे सपिंडाः। तदभावे समानोदकाः। तदभावे शि १०
ष्याः। तदभावे ऋत्विगाचार्यौ। तदभावे पुरोहिताः। तदभावे भृत्याः सुहृदश्च कुर्युः॥
सर्वाभावे नृपतिः। तज्जातीयैः कारयेत् नरपतिः स हि सर्ववर्णानां बांधव इति
स्मरणात्। ब्राह्मविवाहोढा साध्वी च। पुत्राभावे पत्न्येवाधिकारिणी यदिट्वय
क्रीतानां न भवति। क्रयक्रीता तु या नारी न सा पत्नी विधीयते। न सा दैवे न सा पित्र्ये
दासीतां कवयो विदुः। सर्वाभावे तस्या अप्यमंत्रकं श्राद्धेऽधिकारः। एक एव चे

सुतस्तदासावनुपनीतोपि सन्तद्वृद्धश्रोद मेत्रकं श्राद्धं कुर्यात्। अपुत्रायाः प
तिर्दद्यात्सपुत्रायोश्चनष्टः। पितापित्रोः श्राद्धं न कर्त्तव्यं पुत्राणां तु कदाचन। भ्रा
त्रा न चैतत्कर्त्तव्यं भ्रातॄणां च कनीयसां। अपि स्नेहेन कुर्यात्तां सपिण्डीकरणं वि
ना गयायां च विशेषेण ज्यायानपि समाचरेत्। धनहारि चादिनिमित्तान्नावि
पि स्त्रीयायस्य कस्यापि वर्णस्य श्राद्धं स्तेमदस्कलसमाह॥ शातातपः॥ प्रीत्या
श्राद्धं तु कर्त्तव्यं सर्वेषां त्रिषु वर्णे लिंगिनां। एवं कुर्वन्नरः सम्यग् महतीं श्रिय
माप्नुयात्। ब्राह्मणो ह्यसवर्णस्य यः करोत्यौर्ध्वदेहिकं। तद्वर्णत्वमवाप्नोति
इहलोके परत्र वा। देहिकत्रेण तु सपिण्डीकरणव्यतिरेकेण यद्वा यदापि श्रा
द्धं तदा तद्वमातामहश्राद्धं कर्त्तव्यमेव। पितरो यत्र पूज्यन्ते तत्र मातामहा ध्रुवं॥
अविशेषेण कर्त्तव्यं विशेषान्नरकं व्रजेत्। तत्पितृपिण्डयज्ञव्यतिरिक्तविष
यो। अन्यत्वक्तासु वृद्धे सुराणां न पतिताथैव पश्चाद्दन्वष्टक्यां चिपार्वणी। कर्षूसमन्वि
तेमुत्वा सांवत्सरिके श्राद्धे षोडशां। एकोद्दिष्टे विशेषेषु पिण्डाः स्युः षडिति स्थितिः। क
र्षूसमन्वितं सपिण्डीकरणं यः पुनर्वै न हारीतोदाहितः स्नानेऽत्र्यवस्ये नवश्राद्धा
द्यपि कार्यमेव। हरयाहेतु एकपार्वणमेव साग्निकानां। एकोद्दिष्टं वा यो यतत्रो

दद्यीतःसततस्मिन्श्राद्धंकुर्यादितिस्मरणात्।मातामह्यानवश्राद्धं।अवश्यंधनहा
रिणा।देहिद्विजेणनार्थानि-स्मृत्यैकर्तव्यंविधिवत्सदा।आदेहपतनात्कुर्यात्त
स्यपिंडोदकक्रियां।यस्तुकेवलेनमातामहेनसंबद्धःपुत्रिकापुत्रःसमाता
महास्यैवनियमेनश्राद्धंकुर्यात्।पुत्रिकापुत्रश्राद्धेविशेषमाह मनुः।मातुः
प्रथमतःपिंडंनिर्वपेत्पुत्रिकासुतः।द्वितीयंतुपितुस्तस्यास्तृतीयंतत्पिता
स्पितुः।द्व्यामुष्यायणपुत्रिकापुत्रेउशनसोक्तोविशेषः।मातामह्यंतुमात्रा
दिपितृवत्पितृपूर्वकं।मातृतःपितृतोयस्मादधिकारोस्तिधर्मतः।इति।हेमाद्रे
तुदेवलोक्तौ।द्व्यामुष्यायणे।द्व्यामुष्यायणकादद्याद्वाभ्यांपिंडोदकेपृथगिति।
द्वाभ्यांपितृवर्गाभ्यामित्यर्थः।द्विपितुःपिंडदानेस्यात्पिंडेपिंडेद्विनामता।ष ११
ण्णामत्रत्रयेपिंडाःएकैकंतुस्युर्येहानोपोषकः।प्रथमस्तेनोऽजनकः।अथयम
नविशेषमाह।।मरीचिः।।सगोत्रोवान्यगोत्रोवायोभवेद्विधवासुतः।पितुःश्रा
द्धविधानेनदद्यात्मंत्रेणाप्युनिर्वपेत्।बीजिनेतुततःपश्चाद्दद्यात्।जीवति
यद्यपितु।बीजिनेतुदद्याद्राहित्यमृतेपश्चात्संप्रदीयतइति।जीवत्पितृकस्या
पिमातृश्राद्धेधिकारः।।यदुक्तंसुमित्रायणीयपरिशिष्टेविशेषोदर्शितः।।उद्धी

…तु त्रऊननेपित्र्यष्टुं।सोमिके मखे।तीर्थे ब्राह्मणे आयाते षडूने जीवतः
पितुः।पुत्रस्य श्राद्धकाला इति षट्।जीवत्पितृकस्य आज्ञप्रतिपदि मातामः
ह श्राद्धफलातियत्राप्नोति येनियमेन ग्राह्यं।जातमात्रोपि दौहित्रो विद्यमानेपिम
तुलो कुर्यान्मातामहश्राद्धं प्रतिपद्याश्विने सिते।पित्र्यवद्भुपचार इति।गंगलेन्वा
न्युदयिकवतातत्रपितरि जीवति येभ्यः पिता दद्यात्तेभ्य एव पुत्रो दद्यादुदाहरनादि
मर श्राद्धे।पितृपितामहप्रपितामहास्रे जीवंति तदा न कस्मै विद्द्यात्।य
स्य पिता प्रेतः स्यात्स पित्रे पिंडं निधाय पितामहात्परं द्वाभ्यां दद्यात्।यस्य पिता प्र
पितामहश्च प्रेतः स्यातां।स पित्रे पिंडं निधाय पितामहात्परं द्वाभ्यां दद्यादिति।पित्रादि
षु त्रिषु यो जीवति प्रत्यक्षमेव श्राद्धे विप्रवदुपवेश्य इतराभ्यां दद्यादिति येकानजी
वतः प्रत्यक्षमुपवेशनेन च पिंडदानमित्यन्ये।जीवत्पितृकस्य पुनर्विशेषमाहा
सापितृभ्यः पिता दद्यात्सुतसंस्कारकर्मसु।पिंडानोद्वहनात्तेषां तस्याभावे तु तत्क्रे
मात् प्रथमे पाणिग्रहणे पिता स्वमातामहेभ्यो ददातीति।द्वितीयपुत्रः स्वमातामः
महेभ्यो ददात्येवागर्भसंस्कारेषु गर्भाधानादिकर्मसु पुत्रः स्वमातामहेभ्यो द
ति।जीवपितृकः साग्निकश्चेत्पिंडपितृयज्ञे विशेषः।स्वसूत्रोक्त जीवत्ति तदा होमांत

मनारं चेद्वा संन्यासी पतितो वा तदा विकल्पः। पितामहादिभ्यो दद्यात्। अनारं चे
वा पतिते पितरि पितामहादिभ्यो दद्यात्। स्वमातामहादिभ्यो दद्यात्। अनारं चेद्वा।
माता च पिता च पतिता जायास्वोक्तिः शुद्धिर्न भवति चेत् तदा पितामह्यादिभ्योऽयं म
12 ना प्रेतपिंडाधिकारिणी न भवति ततः स्नानादूर्ध्वं पुत्रे रुद्रकदानादि न कार्यं पिता
मह्यादिक्रमो मातृणां। एवमेव पिता पतितो न त्वपि त्र्यादिभ्यो देयं ब्राह्मणादिहनाम्ना
मेवन्यायः॥ छ॥ ॥अथ श्राद्धकालाः॥ ॥अमावास्याष्टकावृद्धिः कृष्णपक्षोऽयनद्व
यं। द्रव्यं ब्राह्मणसंपत्तिर्विषुवत्सूर्यसंक्रमः। व्यतीपातो गजच्छाया ग्रहणं चंद्रसू
र्ययोः। श्राद्धं प्रति रुचिश्चैव श्राद्धकालाः प्रकीर्तिताः। आषाढ्यामथ कार्तिक्यां माघ्यां म
न्वंतरादिषु। युगादिषु चतुःस्वप्ने जन्मर्क्षे ग्रहपीडिते। कृष्णपक्षासिते पक्षे श्राद्धं १२॥
वा नत्ययनेतः। अमावास्या व्यतीपात वृद्ध्यष्टकायन विषुवच्चंद्रसूर्योपरागापरपक्षे
पितृक्षयाहेषु श्राद्धमावश्यकं स्मृत्यंतरेष्वकरणे प्रत्यवायः स्मरणात्। हेमंत शिशि
रयोश्चतुर्णामपरपक्षाणामष्टम्योऽष्टकाः। वृद्धिः पुत्रजन्मादिः। कृष्णपक्षो नाउत्कृ
ष्णपक्षः। तत्र चतुर्दशीं विना सर्वासु तिथिषु पंचम्यादिषु वा यदहः संपद्यते तदहर्वा
श्राद्धं उ यदिति यथाशक्ति व्यवस्था। तत्रापि त्रयोदशी मघा च ज्येष्ठ न मातात्र च पिंड
दानमेके द्विष्टं ममातामहं च श्राद्धं न कार्यं चतुर्दश्यां तु विषशस्त्रश्वापदादिनिर्य

ब्राह्मणहस्तारोहणविघ्नदग्निर्षोपन्नामेकोद्दिष्टं । यद्यपि क्षयाहादिषु द्विवागयो वा कि
षादिहताः स्युस्तदापि तेषां वडहत्यां पृथगेकोद्दिष्टान्येव । विषादिहतानामपि स
पिंडीकरणं चोर्द्ध्वं यदा पार्वणमेव । पिता शस्त्रहतस्त्वाराख्यघाती पितामहः । एको
द्दिष्टं तदा कुर्यात्तिस्रो याहे पार्वणं स्मृतं । अयनद्वये मकरकर्कटसंक्रान्तौ । येय अय
न विषुवद्युगादिषु पिंडनिर्वपणं विना श्राद्धमिति पुलस्त्यः । द्रव्यब्राह्मणयोः प्रा
प्तर्हयोः संपत्तिः प्राप्तिः । तीर्थप्राप्तिरपि श्राद्धकालः । विषुवन्मेषतुलासंक्रान्तौ । ग
जच्छाया प्राङ्मुखस्य हस्तिनः प्राचीच्छायामास्तृत्यस्तस्य गजस्याहस्तेस्तत्र यो मघास्विं
दुः सूर्यः करस्थे त्रयोदशी । अमावास्या वेति संयोगे पारिभाषिकी वा गजच्छाया । अमा
वास्यायां परार्द्धे इत्यन्ये । सूर्योपराग इत्यन्ये । अमान्तो विशेषः श्राद्धं तेन चोक्तं येद्वि प्रा
प्तं तं नूनमासमनुस्मरेत् । छायायां हस्तिनः श्वेवदत्ता श्राद्धं न शोचति । अत्र च्योनुः
जन्यवायः । श्राद्धं प्रति रुचिर्यदा रुचिरिच्छा तदा श्राद्धं कालेस्य । चैत्रभाद्रपदयो
स्तृतीया । माघस्य सप्तमी । आश्विन नवमी । आषाढस्य दशमी । पौषस्यैकादशी ।
कार्तिकस्य द्वादशी । फाल्गुनचैत्रज्येष्ठाषाढकार्तिकानां पौर्णमास्य इति मुक्ताः ।
श्रावणभाद्रपदस्य वा कृष्णाष्टमी । फाल्गुनस्यामावास्येति मन्वादयः । विशाखा

खस्य शुक्ल तृतीया। कार्त्तिकस्य शुक्ल नवमी। भाद्रपदकृष्ण त्रयोदशी। माघा
मावास्येति युगादयः। आश्वपदकृष्णपक्षो भाद्रपदकृष्णपक्षो महालया
ख्यः। तत्रत्व प्रतिपत्प्रभृति प्रतिपदं तत्पर्यंतं षोडशाहानि श्राद्धानि कुर्यात्।
पंचम्याः प्रभृति पंचमीपर्यंतं त्यपरे। तत्पक्षमध्ये एकस्यामपि तिथौ स वि
तावद्धि कन्यागतश्चेत्तदा तद्दिनः प्रभृति सर्वोपि पक्षः श्रेष्ठतमः। महालये च रा
त्रौ नापि अवश्यमेकस्मिन्नपि दिने शाकेनापि श्राद्धं कर्त्तव्यमेवास्तु नकादि
विघ्नसंभवे तत्र कदाचिद्यद्दिन दर्शांतं तदा सूतकांते आश्विन शुक्लं श्राद्धं च कुर्या
13 त्। तदा कन्याराशौ यावत्सूर्यास्तिष्ठेत्तावदन्यास्मिन्नपि पक्षे देयो। तत्रापि नद
ष्टं चेत्तदा दीपावली पंचदश्यामवश्यं देयमेव। अकरणे प्रत्यवायः स्मरणात्। १३
महालये च तु दर्शं विना सर्वेषामपि पितॄणां श्राद्धं कार्यं। तत्र मातुः श्राद्धं पृथक् कु
र्यात्। तत्र विशेषमाह। अन्वष्टकासु तर्पणे वृद्धिषु च मातुः श्राद्धं पृथक् कार्यं। स
हगमने पृथग एकवचने निवा। अन्यत्र पतिना सार्द्धं मातृपितामाविति त्रयो
गः। तस्याः सपिंडीकरणे विशेषमाह। पत्याचैकेन कर्त्तव्यं सपिंडीकरणं स्त्रियाः।
सहगमने तु मातॄणां वर्ज्यो नत्रपिता महे। एवं कृते मात्रपार्वणे तत्र नाधिकारि
णी मातातत्र समानता ना[illegible] मातुः श्राद्धं पृथक् कृत्यं कुर्यादित्याशंक्याह॥

अत्रोशना: । अखंडितो यदा पिंड: पत्न्या वै केन योजित: । अन्वष्ट
क्येषु कर्षूषु तर्पणेषु कथं पृथक् । अत्र च मातु: पृथक् श्राद्धं नियमेन
तदा पूर्वं पतिना सार्द्धं सहगमन धर्मेण सपिंडीकरणं कार्यं । अन्दो हवोप
ष-आत्मनो यज्ञायायाज्यादिति । अतिदर्शयति ॥ पत्नी चार्द्धशरीरिणीति स्व
त्वं गौतम: । अनंतरं तु मातृणां सह संयोज्य । पितु: सह स्यूतेपि सपिंडी
करणे मातृपिंडं त्रिधा कृत्वा पितामह्यादि सह संयोजयेत् । अन्यथा मा २
पार्वणस्याधिकारिणी न भवति इत्यपरमतं । अनुगमन । मातामहानां स
सपत्नीकमेव न पृथक् कार्यं । स्वन्नरपिंडमास्स्थायरत्रिरासांयत:
स्मृता । तदा वृद्धौ वानां सदा मातृपिंडं पृथक् एकैकं वा पिंडान्यत्र नियमेन तद्व
नीनां किं विदंतर्द्धीय इति शौनक: । तदा मातामहानामपि सपत्नीकमेव
पिंडं मातृफलदर्शनात् । तेषां सहाधिकारित्वेन भ्रात्रादिभोजनादिनश
स्तं । अन्वष्टकासु वृद्धौ च गयायां च क्षये हनि मातु: श्राद्धं पृथक्कुर्यादन्य
त्र पतिना सहेति पारस्कर: । न योषिद्भ्य: पृथग्दद्यादवसाने दिनादृते ।
स्वन्नरपिंडमास्स्थायरत्रिरासांयत: स्मृता इति छंदोगपरिशिष्टकात्या

यने। गुर्वाचार्यपितृव्यमातुलश्वशुरोपाध्यायसखिक्षत्रियपोषकऋत्व
द्पुत्रशिष्यजनिनीभागिनेयजामातृदुहितृमातृष्वसृपितृष्वसृभ्रातृ
भ्रातृपुत्रसपिण्डादीनां व्रतस्त्रीणां च विशेषादपुत्राणां एकोद्दिष्टं कार्यं
न तत्रैकपाको वैश्वदेवं तत्र पिंडवहिःश्रिकमिति पुत्रानायुस्तथारोग्यमै
श्वर्यमतुलं तथा। लसेन्महालये यश्चाश्राद्धं कामांश्च पुष्कलान्॥ अथ
काम्याः श्राद्धकालाः॥ तत्र कात्यायनः॥ स्त्रियो प्रतिरूपाः प्रतिपदि द्विती
यायां स्त्रीजन्मा। अश्वास्तृतीयायां। चतुर्थ्यां क्षुद्रपशवः पुत्राः पंचम्यां।
षष्ठ्यां श्रेष्ठभागी स्यात्। कृषिः सप्तम्यां वाणिज्यमष्टम्यां। एकशफं न
वम्यां। दशम्यां गावः परिचारका। एकादश्यां धनधान्यानि। द्वादश्यां शो १४ स्य५
त्तिश्रेष्ठ्यं। त्रयोदश्यां युवानस्तत्र म्रियंते शस्त्रहतेन चतुर्दश्यां। अमावास्या
यां सर्वमिति॥ प्रतिपदादयश्च सप्त परसूजा। पुराणे॥ ॥ अश्विन्याम
श्वाः। भरण्यामायुः। कृत्तिकायां स्वर्गः। रोहिण्यामपत्यानि। मृगशिरस्यो
जस्वित्वं। आर्द्रायां शौर्यं। पुनर्वसौ क्षेत्रं। पुष्ये पुष्टिः। आश्लेषायां पुत्रज
ननं। मघायां श्रैष्ठ्यं। फाल्गुन्यां सौभाग्यं। उत्तरासु दारश्चैवं। हस्ते सुश्री

त्ता। चित्रायां रूपवंतं मपत्यानि। स्वात्यां वाणिज्य लाभः। विशाखस्व नायां पुत्रवर्चं। अनुराधायां आज्ञा। ज्येष्ठायामधिपत्यं। मूलेनैरूप्यं। आषाढास्व कीर्तिः। उत्तरासु विशोकं वर्चं। अभिजिति वेदपारगत्वं। श्रवणे आत्मलोकवा प्तिः। धनिष्ठायांधनकष्टं। शतभिषक्त्सु धनं। पूर्वभाद्रपदासु मैषज्यसिद्धिः। उत्तरासु अजाविकं। गावो रेवत्यां कुष्यमिति॥ इतिनक्षत्र श्राद्धफलं। तथा रविवारे आरोग्यं। सोमे सौभाग्यं। भौमे विजयः। बुधे सर्वकामः। गुरौ विद्या। शुक्रे धनं। शनौ आयुष्यश्राद्धे स्यात्। इति वारश्राद्धं। अथ शाद्धकालनिर्णयः। तत्र स्वव्यक्तानेपाको पक्रमात्प्राक् यदा श्राद्धाधिकारिणमाशौचं स्यात्। तदापि माशौचापगमानं तरमेव यस्मिन्कस्मिन्नपि दिने श्राद्धं कार्यं। आशौचांते नियमेन कार्यमि ति। मासिके कोद्दिष्टसांवत्सरिककाले चाशौचं व्यतिरिक्तनिमित्तविघ्न यस्मिन्नशुक्ले कृष्णे वा यस्यां तिथौ मृतस्तस्मिन्नपक्षे तस्यामेव तिथौ अनं तरो मासिक कार्यं। सांवत्सरिक श्राद्धे तु पाकोपक्रमात्प्राक् यत्र स्तु तदेवासं जाते आशौचसमाप्त्यनंतरमेव। आमावास्यायां वा विधेयं। पाकोपक्रम

नंतरं आशौचाद्यपि कार्यं श्राद्धमेव ॥ ॥छ॥ अथ ज्ञातमृताहश्राद्धकालः ॥
प्रोषितमरणे मृताहाज्ञाने मृतमासपरिज्ञाने सति तन्मासस्य दर्शो ग्रा-
ह्यः । मृतमासाज्ञाने सति मार्गशीर्षे भाद्रपदे वा माघे वा तद्दिनं ग्राह्यं । मर-
णदिनमासौ न ज्ञातौ चेत् प्रस्थानदिनमासौ पूर्ववद्ग्राह्यौ । प्रस्थानदिनमासौ
न ज्ञातौ चेत् तन्मरणवार्ताश्रवणदिनदिनमासौ ग्राह्यौ । मरणवार्ताश्रवणदि-
नमासौ न ज्ञातौ चेत् तदा पुनर्दहनदिनमासौ पूर्ववद्ग्राह्यौ । यद्वा कृष्णपक्षे
मरणे दर्शो ग्राह्यः । शुक्लपक्षे मरणे पौर्णमासी । सर्वत्र प्रोषितमनो मृताहाज्ञा-
ने माघमासस्य दर्शो ग्राह्यः । अप्रोषितस्यापि सर्वात्मना मरणमासाज्ञा-
ने एवमेव ग्राह्यं ॥ ॥ अथ सूक्ष्मकालनिर्णयः ॥ तत्र तावद्यस्मिन्काले य- १५
द्विहितं कर्म तस्य कालं तत्कालमध्ये आरंभः समाप्तिश्च कर्तव्ये । विशेषेण
मृताहश्राद्धस्य असंभवे आरंभः समाप्तिश्च वा कुर्यात् । अह्नि पंचदश-
धा विभक्ते अष्टमो मुहूर्तः कुतपः । कुतपे श्राद्धमारभ्य द्वितीयमुहूर्ते
समापनीयं । यद्वा कुतपादिपंचमुहूर्तेषु श्राद्धं कर्तव्यं । न सायाह्ने न रात्रौ ।

न २

नातिप्रातः अह्नः पंचभागाः। तत्र त्रिमुहूर्त्तात्मकः। प्रातः पूर्वाह्णो मध्याह्नो
पराह्णः सायाह्न इति। तत्र प्रातःकाले वृद्धिनिमित्तं श्राद्धं हेमश्राद्धं वा
पुत्रजन्मादौ वृद्धिश्राद्धं चतुर्थकालिकं पूर्वाह्ने आमश्राद्धं हेमश्राद्धं दैवं वा
मध्याह्ने एकोद्दिष्टं शूद्राणामामश्राद्धं वा। अपराह्णे पार्वणं। पिंडपितृयज्ञ
करणं सायाह्नेपि पार्वणं ॥ श्रुतिः ॥ तानि संध्यासमीपतः ॥ ॥ अथ स्वेऽतिथि
षु। अमावास्या द्विविधा। सिनीवाली संज्ञा नष्टचंद्रा कुहूसंज्ञा। अमाव
स्या भूतविद्धा न चेत् पूर्वा ग्राह्या। भूतविद्धा चेद् पराह्णव्यापिनी परा ग्राह्या
मध्याह्नात् परस्तात् या अमावास्याऽवर्त्तते सा भूतविद्धा उच्यते। यथा
तिथिद्वय विषये परेद्युः पराह्णेमावास्या नावे भूतविद्धा सिनीवाली सायाह्नव्यापि
नी ग्राह्या। ततोऽर्वाचीनदिने पि भूतविद्धा सिनीवाली अपराह्णव्यापिनि सा वै ग्राह्या यदी
साग्निकः सिनीवाली नि रग्निकानां कुहूः सायाह्ने ग्राह्या। ततोर्वाचीनदिनेपि भूतविद्धा
सिनीवाली अपराह्णपि सा वै ग्राह्या। अत्र तातपि प्राह भूतविद्धा सिनीवाली त्यक्त्वा म
ध्याह्नव्यापिनी कुहूर्ग्राह्या। ततोऽर्वाचीनदिने भूतविद्धा सिनीवाली त्यक्त्वा मध्याह्नव्यापिनी

अहः ग्राह्या॥ द्वयोरन्यव्यापित्वे पितृतिथौ सामान्यव्याप्तिर्दृष्टव्या॥ अस्तमनतः तिथिर्ग्राह्या॥ दर्शपौर्णमा
सयोः श्राद्धतिथिषु वृद्धिक्षयौ सस्वीकारो नान्यत्र॥ अनाहिताग्नेर्मरणकालानुसारेण पितृतिथिः श्रा
द्धे कार्या॥ आहिताग्नेस्तु त्रिपक्षात् ऊर्ध्वं कृत्याग्निकर्म तद्दिनाद्दिनदारम्य कार्या॥ त्रिपक्षादूर्ध्वं
यच्छ्राद्धं तन्मरणदिवस एव कार्यं॥ तत्र चापराह्णव्यापिनी तिथिर्ग्राह्या॥ अपराह्णः पितॄणां स्य
यं नुवादतः॥ तास्तमयत्रिमुहूर्तव्यापिनि पर्वतिथिः॥ तिथिपरो वा ग्राह्या॥ तिथिः सा मध्ये त्वपरा
ह्णे वा वा॥ तिथिस्तु येऽस्तमयत्रिमुहूर्तव्यापिन्येव ग्राह्या॥ अपरदिने श्राद्धकरणासंभवे सू
तकादिविघ्नसंभवे पूर्वैवास्तमयव्यापिनी ग्राह्या॥ केचित्सुदर्शनविद्धा ग्राह्येत्याहुः॥
16 ननु ग्रहे तु स्मृतिन्यायविदो नेच्छन्ति॥ ॥ युगादिमन्वादितिथिविशेषविहितश्राद्धेषु उ
शुक्लपक्षे उदयव्यापिनी तिथिर्ग्राह्या॥ कृष्णपक्षे स्तमयव्यापिनी॥ शुक्लपक्षस्यापरत्वं दैवे क १६
रणप्रशस्तं॥ कृष्णपक्षस्यापरत्वेन ह... विहितश्राद्धेष्वपि शुक्लपक्षे उदयव्यापिन
नं कृष्णे ... संक्रान्तिरस्तमयवत्॥ तत्र कर्कटसंक्रान्तिर्दक्षिणायनं॥
दक्षिणायनिमेषवा॥ स्त्रिंशद्घटिकाः स्नानदानश्राद्धादिषु पुण्याः॥
तथा विष्णुपदे स्त्र वो षो ड-श घटिकाः॥

वृषवृश्चिककुंभसिंहसंक्रान्तयो विष्णुपदा। तुलामेषौ विषुवत्। तत्र पूर्वतः परतश्च दश
घटिकाः पुण्याः। षडशीतिमुखे पश्चात्याः षोडश घटिकाः पुण्याः। मिथुनकन्याघटिकाः पु
ण्याः। धनुर्मीनसंक्रान्तयः षडशीतिमुखं नाम। कर्कसंक्रान्तिरुत्तरायणं तु तरायणे पाश्चा
त्याः षोडशघटिकाः पुण्याः। अर्द्धरात्रादर्वाक् संक्रमणेषु सत्सु पूर्वमेव दिनं पुण्यं। अ
र्द्धरात्रोर्द्धं संक्रान्तिषु सत्सु परदिनं पुण्यं। अर्द्धरात्रसंक्रमणेषु सत्सु दिनद्वयमपि पुण्यं।
संक्रान्तिषु सर्वासु तावापरतो वा यथायथं संक्रमणसन्निधाना ग्रस्तत्वात् प्रपुण्यतमः
पद्धायहणाय न विवाहादिषु रात्रावपि स्नानादिकं कार्यं। ग्रपितादि यागः कृत्य
पादियोगाः श्राद्धे विष्ट्यादिकरणं तथा॥ ॥अथ श्राद्धदेशाः। दक्षिणप्रवणो देशो तीर्था
दौ वरं स्वगृहेपि वा। नृसंस्कारादिसंयुक्ते श्राद्धं कुर्यात् प्रयत्नतः। स्वम्लेच्छाधननदीतीरदे
शो कृमिशाद्यदूषितं। स्थलीषु गिरिपृष्ठेषु सरस्वायतनेषु च। गोष्ठेषु च विविक्तेषु तु
ष्टान्ते पितरः सदा। तीर्थ ऋषिसेवितसलिलोत्तमादिनृसंस्काराः केशानुषांगारा
स्थ्यास्थिप्रच्छन्ने क्रिमितद्व्यापसारणेपुरः समुद्दे अवनपर समुद्र नगो मयालि
लेपनादयः। स्वतो दक्षिणाप्रवणाभावेपि यत्नेन वा सिद्धं प्रयत्नेनापि दक्षिणाप्रव
णं कुर्यात्। म्लेच्छनिस्वकीय गृहगोष्ठादौ न्नहातिम प्रदेशास्थलि। अथानिषिद्धदेशाः

रूपंत्रमिसृतं तत्किंन संकीर्णं। निष्टगंधिकं पिपीलिकादिजुष्टं वल्गुष्टं व्यालादिमिश्रितं
च्चरखरोष्ट्रादिजुष्टं च परकीयं वस्त्रमिमादिशं च निष्टशष्टं च वर्ज्ययेच्छ्राद्धकर्मणि।
सूक्ष्मस्निग्धंचलिं किंचित्पक्वि लं। संकीर्णपदार्थ। तोरराकीर्णं। अनिष्टगंधिकं हरितगं
धमादियुक्तं। जुष्टं अग्निदग्धं। परकीयं परपरिगृहीतगृहं गोष्ठादिनं च। गिरिसरि
दरण्यतीर्थादि तस्या स्वामिकत्वात्। देवित्म स्पृष्टकादिनिबद्धं। नेष्टकवितंपिटस्त
यंयदिदितिसमसात्। अनिष्टशब्दस्त्र्यमाणविलापादिशब्दं। अथ कोना श्राद्धप्रदेशाः
काशीपुष्करकुरुक्षेत्रप्रयागगंगातुंगकाहिमा। नयं नैमिषारण्यं श्रीपर्वतस
17 मुद्रसंगमसरस्वती। गंगा यमुना नर्मदा गोदावरी गयादिप्रवर्तितीर्थयपि
ष्टद्यादिकामाः श्राद्धं कुर्युः। प्रभासे द्वारकाविशेषतः पुण्यं। ब्रह्महा वस्तघ्नं गोघ्नं
तीमघ्नपस्तथा। सोपि गुर्वङ्गनागमाय वनगुरुद्रुहः। सर्वते निष्कृतिं यांति गयायां १७॥
यां पिंडपातनात्। पुण्यैः किं सकृन्निवापि गयाशीर्षे सतनरः। पंचाम्नापातये लिं
तंनयेद्वसराश्रुतं। ब्रह्मज्ञानं गयाश्राद्धं गोगृहे मरणं तथा। वासंपुंसां कुरुक्षे
त्रे मुक्तिरेषा चतुर्विधा। गयायां मातुः श्राद्धं पृथक्कर्यं। पितापुत्रस्य पञ्चपि। तुरुस्यन
तीपन्याः। नथापौत्रदुहितृसुतगुरुश्वशुरबंधुसगोत्रिणामित्रसर्वेषां नामपिगं

गयाश्राद्ध कार्यं पिण्डदानवदा मार्थमपि तिलैरहितं पिंडं जनार्द्दनसन्निधौ नि
क्षेप द्रव्यस्थापनि निक्षिपेत्॥ अथ श्राद्धार्ह ब्राह्मण लक्षणं॥ सर्वे लक्षण संयुक्ते
विद्याशील गुणान्विते: पुरुषत्रय विख्यातै: सर्वं श्राद्धं प्रकल्पयेत्। जातकर्मादि
भिर्यस्तु संस्कारै: संस्कारै: संस्कृत: शुचि:। वेदाध्ययन संपन्न: षट्सु कर्म
स्ववस्थित:। शौचाचारै: स्थित: सौम्य विद्याशील गुरुप्रिय:। सत्यव्रतो सत्य
पर: स वै ब्राह्मण उच्यते। तपश्चक्षुर्वयोनिश्चाप्येतद्ब्राह्मण लक्षणं। सत्यं दानं द
मो द्रोहमानृशंस्यं क्षमा घृणा। तपश्च दृश्यते यत्र स ब्राह्मण इति स्मृत:। गृहस्थ
ब्रह्मचरा वयजुर्वेदविद्वेदवाक्यविदो व्रतस्नाता: ब्राह्मणा: पंक्तिपावना: वृत्तं वि
कृत: पंचाग्निस्त्रि:सुपर्ण: षडंगवित्। ब्रह्मदेयानुसंतानो ज्येष्ठ सामग: त्रिम
धुश्चापि विज्ञेया ब्राह्मणा: पंक्तिपावना:। ब्रह्मांडपुराणे। शिखिन्यो धर्त्तुर क्षेत्रिय दण्ड
यहप्रयेत हणाविति के नानां एकोपि पंक्तावुपविशितश्चास हस्रात्पंक्तिं पुनातीति श्रुति:।
यथा नगुणे ब्राह्मणानावे किं विद्विन गुणोपचविश्वदेविकार्ये उपवेशनीया। पित्र्ये

उपयोनामगुणोएवनोक्तो। गयायांतु निर्गुणोपि तत्रमाएव द्विजानोत्प्रांच:॥ यथो

कणात्राभावे मातामहंमातुलंस्वस्त्रीयश्वसुरंदौहित्रं याभात्रस्तविद्ग्युत्पन्नविशि

ष्टात्प्रपिगुणवत स्वंतश्राद्धंभोजनीया:॥ अथश्राद्धानर्हद्विजलक्षणानका

दुनोजयेत्मित्रंधानं:कार्याश्च संग्रह:॥ नारीनमित्रंयंविंद्यात्तंश्रा

द्धंनोजयेद्विजं॥ नविप्रस्तुरालानयस्यवेदेनजपानविद्यावि

ष्णांवेनासमूढश्चमंतव्याइत्याहभगवानिन्द्रितु॥ मनु:॥ येस्तेनाःप

तिताःक्लीबायेचनास्तिकरत्तय:॥ तान्हव्यकव्ययोविंप्रानूनर्हान्मनुर या६

ब्रवीत्॥ उटीजावानधीयानंदुर्बलंकितवंतथा॥ याजयंतिचयेपूगांस्तां १८

श्चश्राद्धेननोजयेत्॥ चिकित्सकान्देवलकान्मांसविक्रयिणस्तथा॥

विपणेनचजीवंतोवर्ज्याःस्युहव्यकव्ययो:॥ प्रेष्योग्रामस्यराज्ञश्चकुन

रोउ रवीश्यावदन्तक:॥ प्रतिरोद्धागुरोश्चैवत्यक्ताग्निर्वार्धुषिस्तथा॥ यक्ष्मी य२

चपशुपालश्चपरिवेत्तानिराकृति:॥ ब्रह्मविट्परिवित्तिश्चगणाभ्यंत

रएवच॥ कुशीलवोवकीर्णीचवृषलीपतिरेवच॥ पौनर्भवश्चकाणश्च य

वौ१

यश्च ग्रामपतिर्गृहं भृतकाध्यापको यश्च भृतकाध्यापकस्तथा॥ शूद्रशिष्यो गु
रुश्चैव वाग्दुष्टः कुंडगोलकौ। अकारणपरित्यक्ता मातापित्रोर्गुरुस्तथा॥ ब्रा
ह्मैर्यौनैश्च संबंधैः संयोगं पतितैर्गतः॥ अगारदाही गरदः कुंडाशी सोमविक्र
यी॥ समुद्रयायी बंदी च तैलिकः कूटकारकः। पित्रा विवदमानश्च केकरो मद्यप
स्तथा॥ पापरोग्यभिशस्तश्च दांभिको रसविक्रयी॥ धनुःशराणां कर्ता च य
श्चाग्रेदिधिषूपतिः। मित्रध्रुक् द्यूतवृत्तिश्च पुत्राचार्यस्तथैव च॥ भ्रामरी
गंडमाली च श्वित्र्यथो पिशुनस्तथा॥ उन्मत्तोंधश्च वर्ज्याः स्युर्वेदनिंदक एव च॥
हस्तिगोश्वोष्ट्रदमको नक्षत्रैश्च जीवति। पक्षिणां पोषको यश्च युद्धाचा
र्यस्तथैव च॥ स्रोतसां भेदकश्चैव तेषां चावरणे रतः॥ गृहसंवेशको दूतो वृक्ष
रोपक एव च॥ श्वक्रीडी श्येनजीवी च कन्यादूषक एव च॥ हिंस्रो वृषलपुत्रश्च ग
णानां चैव याजकः। आचारहीनः क्लीबश्च नित्यं याचनकस्तथा॥ कृषिजीवी श्ली
पदी च सद्भिर्निंदित एव च॥ औरभ्रिको माहिषिकः परपूर्वापतिः प्रेतनिस्तथा॥
जेतनिर्यातकश्चैव वर्जनीयाः प्रयत्नतः॥ मूढकश्च पूतिनासश्च ब्राह्मणाश्चाधिकान्बुधः॥

गजरोगीव गंडूनान्स्फुटितांगस्थैश्च स्यादुरः खंजः स्तु पुरमंदाश्चयेवान्यो
दीर्घरोगिणः। वरुतेराश्रमव्याद्यो श्वः श्वाद्वनैवषवदापयेन्नास्तेनोआलण
खुवर्ण व्यतिरिक्ताद व्यापहत्ताभिलिणखुवर्णहर्तुस्तुपतिपदेनैवाचि
ख्यनात् क्लीबः खंटः कूर्जिजवातजः खंडः नपुंसकः। क्लीजकूनेदातुषोढ॥
तत्रयः पुरुषविद्वानिविछिद्य स्त्रीउत्यैवाक्वेषः स्त्रीधर्मेण व्यवहरत्य
सौ खंडकः। यस्तु स्त्रियं अन्येन पुंसा संयोजयति पश्चात्स्वयं सेवते स क्ली
19 जकः। दुर्बलः खच्चाटकः। कपिलकेशो वा। श्मश्रुयाजकाः पूगयाजकाः समू
हाः। विकिसकाश्चव्यर्थं ते उपकारिणः इत्यर्थे देवला वनपरोवृसरत्र
यात्परदेवलकः। ऊनस्वीरियावद्दंतो वस्त्वनावान्मृतनखदश्चदंतो। अन १९
योः पुरातन तवकर्मशेषसंबंधादेवप्रतिषेधः। इध्मजीवो वार्धुषिकः। सतिसोदर्ये
वयोज्येष्ठे कनीयान् अथ महाराग्निसंयोगं कुरुते स परिवेत्ता ज्येष्ठस्तु परि
वित्तिः। विस्मृतवेदो निराकृतिः। गणोन्नगण्डादिकान्समिनां समूहः तन्मगोगणान्यं त
रः। अग्रविक्रीणानित्यनेकुलवार्यादिवंध्याअनपत्रजाकौमारकः स्वजातारुषली।
ली

तस्याः पतिर्वृषलीपतिः। पौनर्भवः पुनर्भूपुत्रः। यस्यैकचक्षुः स काणः। वंध्यायाः
पतिः सर्वदा वर्जनीयः। समानप्रवरो देविके पितृके आसने निषिद्धः। सप्तपुरु
षाद् ऊर्ध्वं प्रशस्त इत्येके। यस्य च गृहे उपपतिः। शूद्रः शिष्यो यस्य शूद्रस्य शिष्यो
वा। गुरुः शूद्रस्येति विशेषः। जीवति च भर्तरि जारजातः कुंडः। मृते गोलकः। कुमा
रो विश्वदेविक आसने प्रशस्तः। शूद्रादिजातस्य श्राद्धं प्राप्यं चावातु। कुंडाशी
कुंडगोलकयो गृहे भोक्ता भल्लोऽपुराणे चैवं यथा वृत्तः षष्टिपलैः शुद्धैः कुंडं
स्व वृत्तष्टयं। नवतद्धस्तु निगरे स कुंडाशी पतत्यधः। समुद्रयायी नावमारुह्य
ति विशेषः। केकरोऽध्योर्द्ध्वदृष्टिः। उन्मादस्त्वग्दोषो राजयक्ष्मा। श्वासो मधुमेहो भगंदर
उदरे अश्मरी इति पापरोगाः। मृतभार्यो विधुरः सदा पितृकार्ये निषिद्धः।
ज्येष्ठायामनूढायां कनीयसीं परिणीय तेन साग्रेदिधिषुः तस्याः पतिरग्रेदिधिषूप
तिः। पुत्र एवाचार्यो यस्य स पुत्राचार्यः। ग्रामणि शूद्रनामवतारपाठकश्च। ऋणमरव
हृत्यर्थं मा उपार्जिको ग्रामनरीहटसरोपको भूत्यार्थमिति विशेषः। वृषलोऽधर्मे स्तसुतो
वृषध पुत्रः। अथवा वृषलः शूद्र आत्मजो यस्य सः। गणानां याजको नेकयजमान
को हीनद्वादशाहादि यज्ञयाजकः। क्लीबस्वधर्मे बहुत्साही। माहिषिको व्यभिचा

रिण्याश्च जन्तुःपुत्रश्च गंडूमानूरोगवशाद्दुरासिरुषेवोन्मनास्थिसंधानः
खंडोन्नग्रपारः।नुपुरोयावनेप्यश्मश्रुः।कावघातीकूवहीनश्चेतिस
रणात्।एतेषामेवस्त्रिंन्नपिपंक्त्वावुपवशितेसतिसर्वापिपंक्तिर्दुष्टा
वातीव्युलएतेपंक्तिदूषकाः।तनएतेयत्नेनवर्ज्याः।६।। ।।अथश्राद्धेह
ड्व्याणि।।षष्ठाशालिजामाखमुद्गाश्चसज्ञानिष्पावाव्रीहीयवनीवारप्रियं
गुगोधूमश्यामकसर्षपाश्चेतिधान्यपञ्चप्रशस्तानि।गुडखंडमत्स्यंडिक
चक्रत्रैजाजवंगहिंगुजंजकमकपूरमरीचसैंधवसप्ततरजीरकाणिसं
स्कारउव्योणिपुष्पशुद्धानि।गव्यानिदधिदुग्धतक्रघृतानि।माहिषिकवर्ज्यानि
हेतुरसपानकानि।शुचिसवर्णाद्दितमवमंचाजनसंघृतमंत्रश्चेतिड्व्य २०
षु।पनसपियालपालेवतमध्वव्रफलबदरलामलकुविंवालकुबव्यद
सहकाररराजोदननारिंगशृंगटविजिनंटश्चक्षोडडाक्षावारूकत्रपुसाराज
जांबुवेगुदानिफलेषु।विद्वीकंगुकवास्तुककस्तुंबरुस्तूरणानिषपालेविशावे
जांकुरदंगीरकाकोलिच्चूकमांदपिंतुरंडेरवश्चाडेवश्चेतमूलकहरिजा

त्रपुसराजजंबुवेगुदालिफलेषु।विद्रुमीकेंबुकवासुकस्तुंबरुस्वरणानिष
स्मिबिशाविंत्रांकुरहीरकाकोलिन्नूकूष्मांडपिंडालुडुंडेरकश्राईकस्वेतान्हल
कहरिद्रागुंजाराजकोशातकीः शाकेषु।कर्पूरकुंकुमागुरुहरिचंदनपद्मकर्पू
ष्पकाष्टान्यनुलेपनेषु।पद्मोत्पलमल्लिकायूथिकाशतपत्रचंपकानिगंध
रूपसंपंन्नान्यपिस्वेतानि।अम्लावल्लान्यश्चेतिपुष्पेषु।नात्पश्चब्राह्मणेभ्योना
पिंडेषु।गुग्गुलुचंदनसारकर्पूरगरुत्तरुत्तरुष्कचक्रत्रपललकौशीरःनूत्रंगत्रा
णपगवपानिरिक्तसुगंधिद्रव्यजन्मानोरुस्तावातानोवधूतायधूपाः।घृततिलतैलोष
धीस्नेहासमिद्धदीपाः।अपरिहितमहतमकारुकधौतंसर्वेषांधौतंदुकूलांको
शेयंसितसूक्ष्मश्रुक्लंकर्पासमप्याच्छादनेषु।नावेयज्ञोपवीतं।रवड्गमृगस
त्ववानीमणिसुवर्णानामयानिखदिरोदुंबराश्मसंतयानिपर्त्ससुराशौ
चीपात्राणि।सौवर्णानिरजतानिदाप्यवाशक्तानामिनि।अधिकपरिमाणेकास्यानिभि

तानि। अजिनावपालाशपत्रपद्मपत्रदकलीपत्रमयानि भोजनभाजनानि। नेपालकंबलाः
कंबलाः। पालाशाश्वत्थवटप्लक्षयज्ञियवृक्षपीठानि आसनानि॥ ॥अथ नानि तेषां फ
लानि वा न दधि नैलि... श्लेष्मा... सर्षपा ये सषाडवः ग्राम्यारण्यौषधीस्त्रिश्च मासं
संतर्पयति पितॄन्। द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन त्रीन्मासान्हारिणेन तु। अरभ्रेणाथ
चतुरः शाकुनेनाथ पंच वै। षण्मासांश्छागमांसेन पार्षतेनेह सप्त वै। अष्टावेणस्य मा
सेन रौरवेण तु दश मासांस्तु तृप्यन्ति वाराहमिहिषामिषैः। शशकूर्मयोर्मांसेन
तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी। कालशाकं महाशल्कं खड्गलोहामिषं मधु आनन्त्या
यैव कल्प्यन्ते मुन्यन्नानि च सर्वशः। यत्किंचिन्मधुना मिश्रं प्रदद्यात्तु त्रयोदशीं। तदप्यक्षय्यमेवस्यात्
न दद्यात्तेन वस्तु तोयं यथा मोदकानि। अनया सेनर्वणाय जातं यथान्नकृ दि
र स नाम परि स्यंदमन्तर स ना यंत्रे स्वं त्रै स्वादि। यस्य त्वं
स्यदर्शनरसनादिर्वर्ध्दन व्यापारे परस्मात्मा त्रैपृग्रस्य तद्वोषं यथा इत्युक्तो

२१।

इदि। मुषमा रुतमात्रप्राश्यं प्रेयं। यथा नीवारादि सामान्यमांस धान्यफलमुल्याद्रि
नियसिः षाउवः मुद्ग व्रीहि यव तिल माख प्रियंगु गोधूमाः स्यामेषं षयः।उ
रन्नो मेषस्य स्पदं मोर त्रीरेक निः पक्षिविशेषस्य स्पदं शाकुनं। दृष चित्रमृगस
म्बुदं पार्षतं। एणा हरीणि तस्या इदं मैणेयं। रुरुमृगविशेषस्य रौरवं। वाध्रीनस
लक्षणं निगमे उक्तं। यथा। त्रिपिबं त्विन्द्रियक्षीणं पक्षस्याग्रे त्वरं तथा। कृष्णव
स्याद्विराले दृष्टाग। वाध्रीनसं विदुः। मुखेन सलिलं पिबन् लम्बतया कर्णौ न्यांप्या
कुलं स्पृशतीति सइत्युच्यते इत्युक्तो मिथुन हेमः। महाशल्कं एक्षुनागेस्कुलां सुगन्धि
सहस्रबद्धा स्थिशाकलाचितं बामस्य विशेषः। खड्गो गंडकः। लोहो लोहित छागः।
मुन्यन्नानि वारा ध्यानरण्य धान्यप्रन्नं॥ अथ श्राद्धे प्रतिषिद्धानि॥ ॥यथो रुवाद्रि
नाश्रास्तं पतितानां दत्तुपार्जितं अन्नमा यकं न्यामुक्तो कुडवं यस्यात्र विगर्हितं। पित्रर्थे
नैप्रयच्छेत्युक्तोप्युपार्जितं वेदविक्रनेष्टं यत्वाकी बाह्युपार्जितं॥ कां न्यामो

पाठ्ड्मिरार्थे यच्चाद्यं क्रियते नारैः। रष्यं तितेन वां ज्ञलाः शुष्क साद्या श्वाय्या नमः॥
माषनाल विदारिदल कलायपऊ लच्छ को ड वत्र्त वरी मसुरात सारण्ण कवनमुऊ
सड मरखा सिनेतर निष्पाव गव धुकाल क्लेतर मुऊ माषाव श्री ऊठ लक्ष्मीपपद
क्तन्यपद्यात्रिघ यानि क्तन्येषु प्रतिषिद्धानि विषया नो लक्ष्क ज्ञीर कराज सर्षपपुन्ना
22 गरबिडलवणेलत्रि मलवणानि यव क्षारा यवक्षारा श्वेति सास्कारेषु॥ ॥कांजिक
तुषोदकं के तैच्चानि पर्युषित मद्यम वुसाक्त तम शुचि नाजन सं न्तमति कलुखम ग्र
न्ह तित्स्कगवी पानाप र्यो पितपत्र लस्छित तव स लातं॥ मिथुनेच्छा वत्याः प्रस्रवाप्र न्ह ति क्ष
न तिक्रात दशरात्राया वसन्शोक मन्तव साय प्रोद्धर क्त रायायमलज्जनन्या विङ्गा दिण्या
२। श्वरोग व्याली रिक्ता नाव ज्ञोणिस्रु तिकातस्य ष्टानि श्वेते ड्रवेष्णुा कपित्थ ज्ञंबीरबीज
पूरकाणि फलेषु॥ मधुयष्टिश्रि नूशतपुष्पा पेटो लपाल्मे वत पलाडु कू ष्माण्ड निर्ज्जि २२
तं टूलीयक रक्त मूलक वृताक विन्नक छत्राक हतिकार्ड कुरंज नराज स्वर्षपक र्से
न्तिकस बीकालं विकाल्ताबुल स्थनव शाक ऊस्क विदार माारिबनालिकाशाकेष न्न

क्षिता श्वादुगंधकदु विरस्सना निस्सानि सर्वेषु कर्कटकारट काट रूषबिल्वबकुबीज
नि बिजिपामार्ग त्रपुषप्रथश्मश्रा नपादपप्रच्च वतिं दुर्गंधमंगंध निकमल्वर्जीरक्रानि
त्नहसानि सर्वाणिपि पुरुरा तुल्य गीप्रमुखानि प्रतिषिद्धानि॥॥अथ परिव्राजाकवी
तादिव सयुक्तं श्राद्धं श्रद्धासमन्वितं॥हस्तो छिष्टाप पन यनं आवाहनविसर्जने।दालिपी
सोमभस्यंच विनान्याद्धिव ह्नविकं॥इष्टिश्राद्धे क्रतुर्दक्षः संकीर्तो विश्वेदेवको॥तादीमु
वा ६ खवसुः सत्यकाम्येवनधुनिरोचनो।पुरुरवाद्रैवेतिपार्वणे यमुदाहृतो॥नैमित्तिके काल
कामावेवं सर्वत्र कीर्तयेत॥वसुरुद्रास्तथादित्याःपित्रादित्रितयेक्रमात्॥मातामहादिप
त्रादित्रयेप्येवस्पति मर्दति पिंडदानेषु करुणाप्रतापत्यिग्रयस्तथा॥सूत्रस्तकौ स्तेत्रं उपत्य
कोभिं जप्राणां वादहिंतो॥श्रीक्ष्वाहनास्वानं तंव विनाध्यपरिवेषणं॥विसर्जनेसोमनस
मा॥शिप्राथनं तथा॥विप्रपदहिं णंवेवस्वस्तिनामनंत्र विना॥पिंडमन्यप्रवर्त्यंप्राची
नावीतिनासदा॥द्वद्वपविष्टिरोनुनीदेवकर्मणियोग्यपदं॥विंनतपाद्धिगुलीन्यन्यत्रीणिश्री
उपेरके॥माध्यदिनानां ऋद्धे दैवकर्मणि यो रूपेन॥पार्वद्धिपरिकर्मणि॥उपमन्तनसत्ता
नां

नं बर्हिः पितृषु शास्यते ॥ पवित्रे स्थ इति छिन्नमगर्भं यवशाद्वयं । ऊशात्र येसाप्रदेशमा
त्रं तस्यात्पवित्रकं । पवित्रे स्थो वैष्णव्यौ सवितुर्वः प्रसव उत्पुनाम्यच्छिद्रेण पवित्रेण
सूर्यस्य रश्मिभिः । इति वाजसनेयीनां पवित्रकरणमंत्रः । बह्वृचानां तु पवित्रे स्थः पु
वित्रकरणमंत्रः ॥ अचीच्य दक्षिणं जानु प्राग्विदध्यात् प्रदक्षिणं । यज्ञोपवीती स्वाहेति
दैवं कुर्याच्च यथाविस्तया । प्राचीनावीति नापित्र्यं सव्यं जानु [illegible] तिना । दक्षिणास्येन
23 कर्तव्यमप्रदक्षिणं तास्तिलैः । दैवा चादक्षिणं सदिस्यात्तादक्षान्व समृद्धनि ॥ शिरोसल
नु पादेषु वामांगादिषु पिंडकी । कृतपे श्राद्धमारभ्य रोहिणे ऽस माप येत्तु । स्व स्व पंक्ति
पंक्तिमुखं पुक्कैस वानथापि वा । मध्याह्नां स्वकुपात्रं तत्पानेपालकं बलः । शेषं यदि
न्नोस्ति नागाव ह्रस्व छागाग्नि नेम धु । परिषाकरणं चेति पितृणां ह्रीद्वेतवः । पितृभ्यो
निखिलं दद्यात्स्वधाकारेण सर्वदा । अक्षय्यमासनं चैव वर्जयित्वा वाच्यमेलच ॥ रश ॥
श्राद्धान्ते वसाने च पादशौचे तथा च्छने । विकिरेपि ऽद्दाने च षड्भिराचमनं स्मृतं ॥
तेषु प्रथममेवद्धिः शुद्धिः शेषानुसरं सकृत् । प्राचां त्यः प्राक्कुशा स्यका प्राणव न्यां
स्तु धमप्येत् ॥ तुकांते शिवमरजांते विकिरं तत्रा विकिरेत्तथा ॥ अनुलेपमल्ली सर्गं

तस्याः पतिर्वृषलीपतिः। पौनर्भवः पुनर्भूपुत्रः। यस्यैक ... सकारणः। वंध्यायाः
पतिः सर्वदा ... नायः। समानप्रवरो द्विके पितृके आयनो निषिद्धः। सप्तबु
रूपा दुर्द्धप्रशास्त इत्यके। यस्यस्वगृहे उपपतिः। शूद्रस्य ... बा। यस्य शूद्रस्य
शिष्यो वा। गुरुः शूद्रस्येति षषः। जीवति न तरि ब्राह्मणा ... मृतगोलस्
आसीनेकः। कुमारो वृषूद्विके प्रशास्तः। शूद्रादिजातस्य श्राद्धप्राप्त्यै नो वा तु कुंडा
गोतिप कुंडगोलकयोर्गृहे नो ... । ब्रह्माण्डपुराणे च न्यथा ... पापिष्टिपालैः क्षुद्रैः
कुंडप्रस्थ ... ष्टयं। नवेत्यस्यनिगरे कुंडावी पतत्य ... धः। समुद्रयायीना
वमारुह्यैति शेषः। केकरो धूर्द्ध दृष्टिः। उन्मादस्त्वग्दोषो राजयक्ष्मा। यासीन
कुमे ... नगंदरकुलोदरे अश्मरातिपापरोगाः। मृतनार्यो विधुरः सदापिरकार्ये नि
षिद्धः। ज्येष्ठायामनुढायां कनीयसी परिणीयते सा अग्रे दधिषुस्तस्याः पुनर
दधिषूपतिः। पुत्रएवा वार्यो यस्य स पुत्रो वार्यः। ग्रामशिर नाम दोरपाठ
कश्चारमरहृत्यथीर्जकोच्चामसरी। ह दोरोपकोमह व्यार्यमिति शेषः। ह

वलीवो धर्मिसुतस्तुत्रो हृषध पुत्रः।। अथर्वाद्य पलो मृदः पो मलो यस्य सः।। गणेणां ... न
कोनेक ... मनेको द्विन द्वादशाहादि यज्ञ यजकः।। क्लीवस्य धर्मे धनुसा ... महिषी
कोव्यानिवारिष्या श्वर्जः पुत्रमः।। गद्रू मानु रोगत्राद दुरसि दृष्टो न्यतास्ति संधनः।
८ खंजो नग्न पादः।। नूपुरो यौवने स्मश्रुः।। काक घाती कर्त्र हीन स्थीति स्मरणाद्
एकेषामेकस्मिन पिपंक्षुपवेशिते सति सर्वापि पंक्तिदुष्टा भवती न्यत एते पंक्ति
दूषकाः।। तेन एते न य ... नवर्ज्याः।। ७।। अथ श्राद्धा द्दे इवाणि।। तस्मात् स्त्री नाम ... रवमु
मुक्ताम् तम्बानि ष्यावाब्रीहि यवनीवारा प्रियंगुगोधूमः श्यामाक सर्षपाश्चेति धेरे
न्यष्टुप्रशस्तानि।। गुड स्वरवंडमत्स्यण्डिका ... ताल वंशा हि ... मक ... रम २८
रीरवसैंधव ... तैर ... काशि ... स्कार ... पुष्पाणि ... व्याणि दधि दुग्ध घृत २९
कृष्टानानि महिषीक ... इ दुर सपानको नि ... विस ... इलाम ... भोजन
स्नत मं ... लिड्डबेषु ... पनु ... याज्ञपाल ... बल पद्म ... कफ ... इलाम ...
विंचाजज्जंबबदर सहकार राजादनना रिंगमृंगार विजरि ... अहोड द्राह्देवारुक